

O'ZBEK TILINING LEKSIKASIDAGI NOFAOL O'ZLASHMA ARABCHA SO'ZLAR XUSUSIDA

Ro'zikulova B.M.

Qarshi DU talabasi, banurozikulova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilining o'zlashma qatlamida mavjud bo'lgan nofaol arabcha so'zlar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: O'zlashma qatlam, o'zlashma so'zlar, arabcha so'zlar, o'zlashma so'zlar ahamiyati.

Barcha tillar kabi o'zbek tili lug'ati ham o'z qatlam va o'zlashma qatlamdan tashkil topgan. Izohli lug'atda o'z qatlam bilan bir qatorda o'zlashma qatlam ham chuqur va har tomonlama yoritib berilgan. O'zbek tiliga eng birinchi o'zlashma so'zlar sifatida kirib kelgan so'zlar qatoriga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

1. Hind tilidan o'zlashgan so'zlar: barcha, bibi, paysa, tovu, chaqmoq.
2. Xitoy tilidan o'zlashgan so'zlar: choy, lag'mon, shiypon
3. Qadimgi yunon tilidan o'zlashgan so'zlar: iqlim, marvarid, ark, billur.

Keyinchalik tilimizga fors-tojik, arabcha, rus va boshqa xorijiy tillardan katta miqdorda so'zlar o'zlashgan. Bu tillardan o'zlashgan so'zlarga quyidagilarni misol sifatida keltirish mumkin:

Arabcha: maktab, kitob, ilhom, ma'no, tanqid, kashf, hayot, haqiqat, tanqid, hisob, hurmat, musobaqa, qonun, san'at va hokazolar.

Fors-tojikcha so'zlar: do'st, barg, andisha, shabnam.

Rus tili va boshqa tillarga mansub so'zlar: brigada, kompyuter, radio, agronom, diagnostika, televizor, kosmos, va boshqa minglab so'zlar.

Bir tildan boshqa bir tilga so'z o'zlashishi qisqa muddatli yoki oson amalga oshadigan jarayon emas. Bunday hodisa ikki turdagi ta'sir natijasida yuz beradi. Birinchisi, uzoq muddatli o'zaro aloqa munosabatlari, muloqot hamda hududiy yaqinlik. Ikkinchisi esa nihoyatda kuchli ma'naviy ta'sir orqali tildan tilga so'z o'zlashishi mumkin. Mavzuyimizga muvofiq ravishda arab tiliga to'xtaladigan bo'lsak, ushbu ikki turdagi ta'sir ham arab tilidan o'zbek tiliga so'z o'zlashishiga hissa qo'shgan. Arab xalifaligi istilosidan keyin o'zbeklar asrlar davomida arablar

bilan bevosita muloqotda bo‘ladilar va bu barcha soha bilan birga tilimizga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmadi. Shuningdek, o‘zbek tiliga arab tilidan so‘z o‘zlashishi buyuk mutafakkir, o‘zbek adabiy tili asoschisi hazrat Alisher Navoiy nomi bilan bevosita bog‘liq. Navoiy o‘z asarlarida arabcha so‘zlardan mohirona va ko‘p miqdorda foydalanib, ushbu so‘zlarni o‘zbek tiliga tadbiq qila olgan. Alisher Navoiyning asarlarini o‘zbek xalqi mamnuniyat bilan qabul qildi va ushbu asarlarda ishlatilgan o‘zlashma so‘zlar bizning tilimizga o‘rnashdi.

Bugungi kunda O‘zbek tilining izohli lug‘atiga nazar soladigan bo‘lsak, unda barchaga tanish, seriste’mol so‘zlar bilan birga hozirgi davrda muloqotda, kundalik hayotda hamda o‘quv adabiyotlarida deyarli ishlatilmaydigan nafaol so‘zlar ham uchraydi. Nafaol arabcha so‘zlar ham shular jumlasidandir. Bunday so‘zlarga ko‘plab misollar keltirish mumkin:

A’mo – ko‘zi ojiz, ko‘r.

A’zam – eng buyuk, eng ulug‘

Abas – foydasiz, natijasiz, behuda

Abdol – avliyo, Xudoga yaqin

Abdolvash – avliyo tabiatni, qalandarsifat

Vola – shaydo, maftun, hayratda qolgan

Zabh – so‘yish, qurbonlik qilish

Kashshof – kashf qiluvchi, ochuvchi, izquvar

Ajuz – qari xotin, kampir

Vohid – yagona, bir, birlik

Ablaq – chipor, chavkar(ilon tusi haqida)

Bikr – sof, toza; bobida

Ijtihod – jahd qilish, harakat qilish

Jozib – o‘ziga jalb qiluvchi, o‘ziga tortuvchi

Baytar – veterinar

Basit – sodda, oddiy

Dayn – qarz

Jubba – keng yanglishayotgandirman ustki kiyim

Zanji – qora tanli

Barot – oqlash, begunohlik

Bil'aks – aksincha

Davvor – davra yashovchi

Jurm – jinoyat, gunoh

Darj – yozib qo'shib qo'yish, ro'yxat

Zalil – xo'rlangan

Iftiro – bo'hton, tuhmat, gap qilish

Bazl – sovg'a, hadya, in'om

Dasisa – hiyla, nayrang,

Kuffor – kofirlar

Ziq – g'oyat cheklangan, tig'iz, oz

Biroq hozirgi kunda bu so'z deyarli iste'molda yo'q, uning o'rniga sof o'zbekcha yoki boshqa zamonaviy o'zlashma muqobillari ishlatiladi.

Yuqorida zikr qilib o'tilgan va ularga o'xshash minglab so'zlar XXI asrgacha yaratilgan asarlarda badiiy asarlarda, she'rlar, adabiyotlarda uchraydi. Jumladan, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Mirkarim Osim, Erkin Vohidov kabi taniqli yozuvchi va shoirlar asarlarida bunday so'zlar qo'llanilgan. Masalan:

Qo'nim sharobin ichsang,

Tomsang jigar kabobim,

Zabh etmay o'zni, Erkin,

Ba'zi shohona qilmas.

Yoki boshqa misol keltirsak: *Bir chekkada chordona qurgan, o'ng tizzasiga qog'oz qo'yib, o'ng qo'liga qalam ushlab turgan munshiy farmoni oliyni darj etdi.* (M. Osim, "Sehrli so'z"). *Makkor Homidning iblisona dasisasi bir oilani tamom ishdan chiqarayozgankim, bu to'g'rida ayniqsa sizga so'zlash ortiqchadir.* (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar").

Shundan soʻng ularning oʻrnini yangi zamonaviy soʻzlar egallab bordi. Biz tahlil qilgan soʻzlar esa oʻzbek tilining lugʻat tarkibigina boʻlib qoldi. Bu hodisa bugungi kunda ham davom etib kelmoqda.

Shundan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, bugungi oʻzbek tilimiz ham vaqtlar oʻtishi natijasida muloqotda qoʻllanilmaydigan nafaol soʻzlarga aylanish xavotiri mavjud. Bu muammoni bosqichma-bosqich bartaraf etish chora-tadbirlarini koʻrish har bir til sohasi vakilining vazifasi hisoblanadi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. 5 jildlik. A.Madvaliyev tahriri ostida. – Toshkent: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006.
2. Qurbonova M. va boshqalar. Oʻzbek tili oʻzlashma soʻzlarining urgʻuli lugʻati. – Toshkent: “Nodirabegim” nashriyoti, 2021.
3. Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009.